

LXX-Sitate in die Petrus- en Paulusredes van Handeling¹

G J Steyn

ABSTRACT

LXX quotations in the Petrine and Pauline speeches in Acts

This article is an attempt to summarize the results of the author's doctoral thesis. Three aspects of the problem under investigation are discussed, i.e. the texthistorical, methodological and hermeneutical aspects. The following became clear after analyzing the citations in the Petrine and Pauline speeches: (a) the reconstructed LXX Textvorlage which Luke has used, reflects a strong Semitic style; (b) some quotations were already used in pre-Lukan times, but seem to be checked and reinterpreted by Luke; (c) his use of Scripture functions on two levels: informative, focusing on the past with a strong christological trend, and normative, focusing on the present and future with an appealing nature for the current listeners/readers; and (d) Luke's understanding of Scripture fits in within his salvation history, presented from a Theo-centric perspective, pneumatological-prophetically mediated, and with emphasis on the eschatology, christology and soteriology.

1 INLEIDEND

Die debat aangaande die gebruik en interpretasie van die Joodse “Skrifte” deur die vroeë Christendom, is enersyds so oud soos die Christendom self en andersyds ’n debat wat nog steeds voortgaan sonder enige tekens dat dit sinvol afgehandel is. Die wese hiervan is gewortel in die eiesoortige en komplekse problematiek van intertekstuele en historiese studies.

Die vraagstuk self is in die verlede hoofsaaklik vanuit drie hoeke benader, te wete: ondersoek oor die grammatika en styl, oor eksplisiete sitate, en oor implisiete beïnvloeding (ingeslote die identifisering van deurlopende temas of motiewe).

Wat hier volg, is ’n poging om die essensie van die resultate van ’n onlangse ondersoek, vervat in die outeur se doktorsale proefskrif, saam te vat. Die substansiëring van argumente en die detailanalises van die tekste onder bespreking word uiteraard nie hier weergegee nie, en die leser word hiervoor verwys na die vermelde komprehensiewe studie.

Die doel van die ondersoek is vyfledig:

- * geen boek is nog ooit geskryf oor die aanhalings in Handeling nie en hierdie leemte moes aangespreek word;
- * die aanhalings moes binne hulle konteks ondersoek word, dit wil sê, 'n holistiese eerder as 'n fragmentariese benadering moes toegepas word in sodanige ondersoek;
- * die tekskritiese aspek het 'n grondige ondersoek verdien ten einde vas te stel watter, indien enige, van die verskille tussen die aanhaling en bestaande tekslesings moontlik aan alternatiewe tekslesings toegeskryf kon word;
- * ten einde 'n antwoord te probeer soek op die vraag oor hoe die skrywer aanhaal, moes daar noodwendig aan die metodologiese aspek van die aanhalings aandag gegee word;
- * so moes daar dan ook na die hermeneutiese sy van die aanhalings gekyk word, ten einde die vraag te probeer antwoord aangaande die rede waarom die skrywer juis op sodanige plek sou aanhaal.

Kortweg: hierdie studie is dus 'n poging om iets te probeer begryp van Lukas se gebruik en verstaan van sy Joodse "Skifte" in hulle Griekse weergawes. Die veranderinge wat waargeneem is in die passasies wat hy aanhaal, word gesien as belangrike duiders van hierdie Lukaanse verstaan. Elke verandering sou egter die gevolg kon wees van of 'n ander *Textvorlage* wat gebruik was, of 'n bewustelike verandering wat gemaak is as gevolg van die skrywer se eie teologiese aannames. Hiervoor moes elke sitaat deeglik vergelykend ondersoek word - aan die een kant met bestaande tekslesings, en aan die ander kant binne die onmiddellike konteks waarin dit aangetref word.

2 ASPEKTE VAN DIE PROBLEEM EN DIE DOEL VAN DIE ONDERSOEK

Die aspekte van die probleem wat aangespreek word, kan beskryf word as tekshistories, metodologies en hermeneuties van aard²:

(i) Die eerste aspek handel oor die vraag aangaande die oorsprong van die aanhalings en die moontlike *Textvorlage* wat Lukas kon gebruik het vir sy eksplisiete sitate. Waar het Lukas hierdie sitate gevind? Het Lukas materiaal gebruik van onafhanklike mondelinge of skriftelike tradisies wat op hulle beurt weer verwys het na hierdie antieke gesaghebbende boeke

(soos voorgestel in die hipotetiese *testimonia* of *florilegia*) of het hy dit self in beskikbare “LXX”-manuskripte gevind? Is hy dus die versamelaar, samesteller of herskrywer van bestaande tradisies, of is hy veel eerder kreatief en onafhanklik betrokke in die hele proses van die herskryf van die geskiedenis deur self sy eie “LXX”-materiaal te vind en te herinterpreteer ten einde sy eie doel te pas? Wanneer die oorsprong, of ten minste ’n pre-Lukaanse kennis van die spesifieke sitate vasgestel is, behoort hulle *Textvorlage* ook vasgestel te kan word³.

(ii) Die tweede aspek handel oor die vraag na die gebruik van die Skrifte (spesifiek oor Lukas se metode van toepassing). Hoe het hy die sitate binne hulle bestaande “nuwe” konteks toegepas? Watter veranderinge het hy aan die lesing aangebring? Dit is dus hier belangrik om die wyse waarop hy gesiteer het, vas te stel⁴.

(iii) Die derde aspek handel oor die vraag aangaande Lukas se eie verstaan van die Skrifte. Op watter wyse dra hierdie “LXX”-materiaal by tot sy heilshistoriese benadering? Vind dit plaas deur middel van ’n bepaalde teologiese perspektief en met ’n spesifieke doel in gedagte, en indien so, met watter doel? Die funksie van die gesiteerde teks⁵ binne sy “nuwe” konteks word daarom fundamenteel belangrik wanneer hierdie aspek ondersoek word.

Enkele van die mees prominente aannames van die studie wat onderneem is, is gebaseer op die hipotese dat Lukas as deel van sy *repertoire* van geskrewe bronne, enkele welbekende LXX-dokumente as sy “Skrifte” gebruik het. Hieruit het hy materiaal geselekteer wat hy op sodanige wyse kon gebruik dat dit sy argumente kon staaf. Die oorblywende deel van sy *repertoire* bestaan uit tradisies van die vroeë Judaïsme en vroeë Christendom wat alreeds verwysings na of sitate van hierdie “Skrifte” bevat het. Dit word dus aangeneem dat hy sy LXX-sitate telkens van òf hierdie vroeë tradisies, òf van die skriftelike uitgawes van die LXX self verkry het. Hy het sy eie verstaan van die Christelike boodskap vanuit hierdie (geskrewe) bronne geskep en gerekonstrueer, en ’n kompendium van sy eie hermeneutiese raamwerk van die gebeure rondom Christus en die vroeë kerk gevorm.

3 IDENTIFIKASIE EN VERSPREIDING VAN DIE SITATE IN HANDELINGE

’n Interessante waarneming is die feit dat al die eksplisiete sitate in Handelingte gevind word in die toesprake (redes), en dan ook net dié redes waar die gehoor Jode insluit. Redes wat gelewer word met feitlik uitsluitlik nie-Jode as die gehoor, bevat geen sitate uit die Joodse Skrifte nie.

Die Lukaanse redes word gewoonlik aanvaar as die kreatiewe kompilasies van Lukas, dit wil sê as “Lukasmateriaal”⁶. Vir die doeleindes van die ondersoek, is daar onderskei tussen die Petrusredes, Paulusredes en ander redes⁷. In die tabel wat volg, word aangetoon in watter redes sitate te vind is en uit watter deel van die Joodse Skrifte aangehaal word:

(a) Petrusredes:

Eerste rede:	Handelinge 1:16-22 =	Psalm 68(69):26; Psalm 108(109):8
Tweede rede:	Handelinge 2:14-41 =	Joël 2:28-32(3:1-5); Psalm 15(16):8-11; Psalm 109(110):1
Derde rede:	Handelinge 3:11-26 =	Deuteronomium 18:15-20; Levitikus 23:29; Genesis 22:18

(b) Paulusredes:

Eerste rede:	Handelinge 13:16-48 =	Psalm 2:7; Jesaja 55:3; Psalm 15(16):10; Habakuk 1:5; Jesaja 49:6
Sesde rede:	Handelinge 23:1-6 =	Eksodus 22:27
Tiende rede:	Handelinge 28:25-28 =	Jesaja 6:9-10

(c) Ander redes:

“Gebed van die gelowiges”	Handelinge 4:23-31 =	Psalm 2:1
Stefanusrede:	Handelinge 7:2-53 =	Genesis 12:1; 15:13; Eksodus 2:14; 3:5,7-10; Deuteronomium 18:15; Eksodus 32:1,4,8,23; Amos 5:25-26; Jesaja 66:1-2.
Jakobusrede:	Handelinge 15:14-21 =	Amos 9:11-12.

Ten einde die ondersoek hanteerbaar, dog sterk verteenwoordigend te maak van die sitate wat in Handelinge te vind is, is die studie afgebaken tot die ses redes van Petrus en Paulus waarin eksplisiete sitate te vind is.

3 DIE OORSPRONG EN TEXTVORLAGE VAN DIE EKSPLISIETE SITATE (TEKSHISTORIESE ASPEK)

3.1 Dit is duidelik uit die geïdentifiseerde eksplisiete sitate in Handelingte dat Lukas die rolle van die Tora, die Psalms, Twaalf Profete en Jesaja gebruik het.

3.2 Dit blyk ook dat daar getuienis is dat Lukas die meeste van hierdie sitate reeds uit die bestaande tradisie (mondeling of skriftelik) kon geken het. Vergelyk die volgende:

(a) Eerste Petrusrede: Daar is vasgestel dat Psalm 68(69) geen vreemde teks vir die skrywers van die Nuwe Testament was nie en dat daar 'n sterk moontlikheid bestaan dat vers 26 alreeds verbind was met die tradisie van Judas se dood.

(b) Tweede Petrusrede: Joël 2:28(3:5) is reeds deur Paulus in Romeine 10:13 gebruik, en dit sou aangeneem kon word dat die christologies-soteriologiese verband met hierdie gesiteerde teks van Joël alreeds bekend was gedurende Lukas se tyd. Daar is ook uitgewys dat Psalm 109(110) waarskynlik een van die tekste (indien nie dié teks nie) was wat die meeste deur die vroeë Christendom gebruik was. Met voorkomste in die evangelies, Pauliniese literatuur en Hebreërs, kan daar geen twyfel bestaan dat hierdie geen vreemde teks vir Lukas was nie.

(c) Derde Petrusrede: Vergelyk hier die belofte aan Abraham (verbond) en die christologiese toepassing van die gesiteerde teks van Genesis 22:18 in Handelingte 3:25, met die bewys wat gevind word in Galasiërs 3:8,16. Ook die Joodse verwagting van 'n "profeet soos Moses" en die toepassing van die gesiteerde teks van Deuteronomium 18:15-20 in Handelingte 3:22, bevestig die feit van 'n vooraf-kennis in terme van die gebruik van hierdie aanhaling. Die voorkoms hiervan in 4QTest 5-8 en 1QS 9:11 ondersteun hierdie vooraf-kennis.

(d) Eerste Paulusrede: Die Dawidiese tradisie en die beloftes wat aan Dawid gemaak is aangaande "God se verhoogde seun" soos vervat in 2 Konings (=2 Sam) 7:10b-14, is uitgewys. Laasgenoemde word gereflekteer in verbindings met die gesiteerde tekste van Psalm 2:7 en Jesaja 55:3 (waarvan die laaste die vertaling van **דוד** deur *δωα* deel met 2 Konings (=2 Sam) 7. Die toepassing van die aangehaalde tekste van Psalm 15(16) in Handelingte 2 en 13, asook Psalm 109(110):1 in Handelingte 2:34, pas ook by hierdie Dawidiese beloftes in. Afgesien van die bewys van die belangrikheid van die Dawidiese tradisie van 2 Konings (=2 Sam) 7, is dit

ook vermeld dat Psalm 2 alreeds deur die vroeë Judaïsme met die messiaanse verwagting verbind was. Ook die gebruik van Psalm 2:7 in Hebreërs 1:5 en 5:5, verbonde met die christologie (verhoging), is 'n aanduiding dat Lukas moontlik hierdie sitaat vanuit die gebruik deur die vroeë Judaïsme en vroeë Christendom kon geken het. Dieselfde is ook van toepassing op Jesaja 55:3 waarvan vasgestel is dat dit alreeds in 1QS 4:22; 5:5f; 1QSB 1:2f; 2:25⁸ aangehaal is, alhoewel die interpretasie hiervan verskil. Selfs Jesaja 49:6 is voor Lukas se tyd gebruik, soos gesien kan word in die sitaat van Enog 48:4, waar hierdie teks alreeds messiaans geïnterpreteer is.

(e) Tiende Paulusrede: Dit is beredeneer dat Lukas waarskynlik bekend was met die aanhaling van Jesaja 6:9 vanuit die Markaanse en/of Pauliniese materiaal, maar dat hy dit waarskynlik self eers weer nageslaan het in sy boekrol, wat die verlengde sitaat tot gevolg gehad het.

Verskeie van hierdie sitate is alreeds voor Lukas se tyd aangehaal, soos gesien kan word uit die Qumran-dokumente, Markus, die Pauliniese briewe en Hebreërs. Dis egter interessant dat daar tog aanduidings is dat Lukas soms hierdie sitate weer teenoor die skriflesings gekontroleer het⁹. Veral twee sake dui in hierdie rigting: (a) hy siteer soms langer passasies, soos die geval is met die aanhalings van Joël 2(3) en Psalm 15(16) in Handeling 2, asook dié van Jesaja 6:9-10 in Handeling 28; en (b) hy reflekteer soms 'n wyer kennis van die oorspronklike konteks waaruit die spesifieke aanhaling kom. Dit word duidelik uit spore van motiewe wat in die oorspronklike en nuwe kontekste gevind word, asook in die spesifieke verwysing in sommige van die inleidingsformules na die plek waaruit die betrokke passasie gesiteer word, byvoorbeeld Joël, die tweede Psalm, ensovoorts.

Maar selfs indien die tradisie Lukas se bekendheid met die meeste van hierdie sitate wat hy gebruik bevestig, blyk dit duidelik dat Lukas self tekslesings gebruik het wat sterk ooreenstem met die gerekonstrueerde ou Griekse vertaling en ander LXX-dokumente.

3.3 Daar is onvoldoende bewys vir die bestaan van 'n sogenaamde "testimony book" wat deur Lukas gebruik sou kon gewees het teen die einde van die eerste eeu nC, ten einde die spesifieke seleksie van tekste soos gevind in Handeling, te substansieer. 'n Veiliger aanname in verband met daardie sitate wat ooreenstem met ander bronne, is waarskynlik dat sekere tekste, geïnterpreteer deur die vroeë Judaïsme in die konteks van die messiaanse en eskatologiese verwagting, deur die vroeë Christendom oorgeneem en geherinterpreteer is deur dit van toepassing te maak op Jesus

van Nasaret as die messias (Christus) wat gekom het en wat weer in die toekoms sal kom. Lukas kon moontlik van hierdie “sleuteltekste” van die Jode oorgeneem het, terwyl hy dit bewustelik op ’n christologiese wyse interpreteer, as ’n uitdaging vir die wyse waarop die Jode hierdie tekste verstaan het. Indien wel, dui dit dan moontlik op ’n soort apologetiese motief wat implisiet in die gebruik van hierdie spesifieke sitate lê?

3.4 Die oorblywende sitate van die ses redes wat ondersoek is, toon nie genoegsame bewys om ’n voorafkennis van bestaande geskrewe tradisies aan te neem nie. Hierdie sitate is: Psalm 108(109):8 in Handeling 1:20; Habakuk 1:5 in Handeling 13:41; Eksodus 22:27 in Handeling 23:5. Dit sou aangeneem kon word dat hierdie sitate deur Lukas self toegevoeg is uit sy *repertoire* van Skrifkennis, òf uit sy geheue, òf/en uitgesoek was in sy LXX-rolle.

3.5 ’n Vergelyking met bestaande rekonstruksies van die Hebreeuse en Griekse tekste van daardie Skrifte het aan die lig gebring dat die teksvorm wat deur Lukas gebruik is moontlik ’n Griekse een was, maar een wat grootliks dié van ons bestaande LXX-manuskripte reflekteer¹⁰. Maar daar is ook aanduidings (alhoewel min) dat sy teks soms verskil het van hierdie bestaande Griekse manuskripte van die LXX en dat dit ’n *Textvorlage* verteenwoordig wat ietwat nader aan die Hebreeus was.

4 LUKAS SE GEBRUIK EN TOEPASSING VAN LXX-SITATE (METODOLOGIESE ASPEK)

Dit het duidelik geword uit al die redes wat ondersoek is dat Lukas konsekwent gebruik gemaak het van die Skrifte op twee verskillende vlakke¹¹:

(a) Vlak I: Informatief. Op hierdie vlak word die Skrifte gebruik vir gebeure in die verlede wat alreeds tot vervulling gekom het. Terwyl Lukas dan terugkyk, word dit spesifiek gebruik in die sendingredes, en dan op ’n christologiese wyse.

(b) Vlak II: Normatief. Op hierdie vlak word die Skrifte veel meer gebruik ten opsigte van die huidige situasie of die toekoms van die hoorders wat aangespreek word. In die meeste gevalle word die gesiteerde tekste wat op hierdie vlak aangebied word, aangebied as gebeure wat nog tot uitvoering moet kom. Dit het ’n sterk profetiese dimensie.

’n Nadere ondersoek van elkeen van die redes, het die volgende uitgewys:

4.1 Eerste Petrusrede: Twee gesiteerde tekste van die Psalms is op 'n meesterlike wyse gekombineer en aangebied as een enkele aanhaling met 'n enkele inleidingsformule. In die eerste gesiteerde teks, Psalm 68(69):26, is dit vasgestel dat die verskille tussen die gerekonstrueerde LXX-lesings en dié van Handelingte waarskynlik te wyte was aan die hand van die outeur. Die tweede persoon meervoud voornaamwoord is verander na die enkelvoud ten einde dit te kan toepas op Judas. Die verandering na die predikatiewe adjektief in plaas van die passiewe partisipium blyk 'n wyer Lukaanse stilistiese voorkeur te wees. 'n Interessante eienskap van Lukas se gebruik van sy bronne word hier gevind, naamlik dat iets wat weggelaat word later weer in ander woorde in sy teks gevind word (d w s 'n transposisie-cum-substitusie). Die gesiteerde teks as sodanig vervang Sagaria 11/Jeremia 39(32) in die Matteaanse parallel.

In die tweede gesiteerde teks, Psalm 108(109):8, is die verbinding met die voorafgaande gesiteerde teks effektief tot stand gebring. 'n Uitstaande kenmerk hier is die verandering van die optatief na die imperatief. Dit verbind nie net die gesiteerde teks met die voorafgaande een nie, maar vervul ook die funksie van 'n goddelike bevel.

4.2 Tweede Petrusrede: Die lang gesiteerde teks van Joël 2:28-32 (3:1-5) vervul waarskynlik 'n bepaalde programmatiese funksie. Dit bestaan uit drie dele: die eerste interpreteer en bevestig die voorafgaande gebeure van die Gees wat Jesus sopas "uitgegiet" het vanuit die hemel, waar Hy dit van die Vader ontvang het, terwyl Hy aan die regterhand van die Vader sit; die tweede het 'n sterker eskatologiese neiging, terwyl dit vooruit kyk in die toekoms na die konsekwensies van hierdie Geesgebeure; die derde bestaan uit die emfatiese (en strategies eindigende) sinsrede aangaande verlossing in die naam van die κύριος. Laasgenoemde word dus geïnterpreteer op 'n christologies-soteriologiese wyse. Beide vlakke van interpretasie, soos hierbo aangedui, word dus in hierdie gesiteerde teks gevind. Die meeste van die veranderings wat hier gevind word blyk die gevolg te wees van die outeur se hand en is teologies gemotiveerd. Die invoeging van λέγει ὁ θεός bevestig Lukas se teosentriese benadering, dié van καὶ προφητεύουσιν sy profetiese intensie, en dié van ἄνω, (κάτω), σημεῖα, met die substitusie van μετὰ ταῦτα deur ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, Lukas se eskatologiese dimensie. Sommige voornaamwoorde is ook verander ten einde die aangehaalde teks meer effektief in die huidige konteks van toepassing te maak. Dié verandering in die woordorde tussen πρεσβύτεροι en νεανίσκοι, asook dié van ἐνυπνία

wat ἐνυπνίους geword het, asook dié van ἐνυπνία wat ἐνυπνίους geword het, is 'n aanduiding van Lukas se eie stilistiese voorkeur.

Die tweede gesiteerde teks, Psalm 15(16):8-11, het uitgewys dat dit slegs van die LXX afkomstig kon wees¹². Dit word aangebied op 'n tipologiese wyse, asof daarna alreeds verwys sou gewees het in die verlede deur die “profeet” Dawid, en nou geïnterpreteer moet word in terme van wat gebeur het met Jesus van Nasaret. Treffend is die teosentriese benadering wat deurgaans konsekwent teenwoordig bly gedurende die interpretasie van die Psalms.

Die derde gesiteerde teks, Psalm 109(110):1, dui ook in die rigting van die LXX deur die ὑποὸδιον-lesing te volg, in plaas van die ὑποκάτω-lesing. In teenstelling met die rabbyne materiaal wat dit interpreteer op 'n nie-messiaanse wyse, interpreteer die Nuwe Testament dit messiaans (christologies). Wanneer dit met Psalm 15(16) vergelyk word, mag daar waarskynlik 'n skakel met die Davidiese beloftes van 2 Konings (=Sam) 7:12-16 wees. Ook belangrik is die voortsetting van die κύριος-motief aan die einde van die Joël-sitaat wat opgeneem is deur Psalm 15(16) en weer verskyn in die sitaat van Psalm 109(110). Lukas se aanbidding van getuies oor die opstanding van Jesus is duidelik: (a) die Skrifte, soos gevind in Psalms 15(16) en 109(110), asook (b) Petrus en die ander elf “getuies”.

4.3 Derde Petrusrede: Die eerste gesiteerde teks, Deuteronomium 18:15-20, is in pre-Lukaanse tye in terme van die verwagting van 'n eskatologiese profeet soos Moses geïnterpreteer. Dit word hier deur Lukas rofweg binne dieselfde lyne gebruik, maar ook as 'n voorbeeld van die belofte van die tye van herstel. Dit word dus tipologies toegepas sodat die drie dimensies hiervan na vore kom, te wete profeties, christologies en eskatologies. Hierdie drie dimensies word soos drie drade in 'n enkele tou van interpretasie vervleg. Weer eens word veranderinge aan voornaamwoorde gemaak om die gesiteerde teks aan te pas by die huidige hoorders, deur die tweede persoon enkelvoud te verander na meervoud. Hierdie aanpassing vir die huidige hoorders is uitgebrei deur die transposisie van ὑμῖν deur dit in 'n emfasiese posisie te plaas, asook deur die byvoeging van πρὸς ὑμᾶς. Die profetiese dimensie word beklemtoon deur (a) die emfasiese begin van die sitaat met προφήτην; deur (b) die transposisie van ἐκ τῶν ἀδελφῶν...ὥς ἐμέ wat “profeet” beklemtoon; deur (c) die transposisie van τοῦ προφήτου ἐκείνου wat die gehoorsaamheid aan die profeet beklemtoon; en (d) die waarskuwing teen die valse profete. Die res van die konteks van die gesiteerde teks (vers 15-20) is uitgelaat, waarskynlik as

gevolg van die feit dat dit nie in die nuwe konteks inpas nie. Ten spyte van die fragmentariese karakter van hierdie gesiteerde teks, blyk dit dat daar genoegsame bewys is dat dit teruggevoer kan word na die LXX toe. 'n Waarskynlike wyer kennis van die LXX-weergawe van Deuteronomium word ook aangedui deur die toevoeging van *ἔσται δέ*.

Die tweede gesiteerde teks, wat 'n soortgelyke "vloek" bevat as dié wat byvoorbeeld in Levitikus 23:29 gevind word, handel spesifiek oor die tweede vlak van Lukas se gebruik van Skrifsite. Dit word met die gesiteerde teks van Deuteronomium 18:15-20 gekombineer en word sodoende aangebied as 'n enkele sitaat - soos wat die geval was met die twee gesiteerde tekste van die Psalms in die eerste Petrusrede. Dit word as 'n toegevoegde morele kode gebruik.

Die derde gesiteerde teks, Genesis 22:18, identifiseer die eerste ontvangers van die vermelde beloftes baie duidelik. Dit word bereik deur (a) die transposisie van *ἐνευλογηθήσονται*, wat lei tot 'n beklemtoning van *ἐν τῷ σπέρματί σου*. Hierdeur word dit duidelik dat die gesiteerde teks bedoel was vir daardie kinders van hulle voorvaders; sowel as deur (b) die substitusie van *πάντα τὰ ἔθνη* met *πάσαι αἱ πατριάι*. Hierdie gesiteerde teks blyk ook te funksioneer binne die tweede vlak van die Lukaanse gebruik van Skrifsite. Dit is toegepas op die teenswoordige situasie met 'n appèl op sy huidige hoorders (lesers?). Die konteks waarin dit aangehaal word, is dat die hoorders die kinders van die verbond is wat God deur middel van Abraham met hulle vaders gesluit het. Hoewel teologies gemotiveerd, blyk die meeste veranderinge in die derde Petrusrede stilisties te wees.

4.4 Eerste Paulusrede: Die trilogie van aangehaalde tekste in Handeling 13:33-35 word almal christologies geïnterpreteer. Alhoewel die gesiteerde teks van Psalm 2:7 geen tekstuele veranderinge weerspieël nie, skyn dit tog 'n *crux interpretum* te wees. Daar word gekonkludeer dat dit moontlik 'n dubbele betekenis kon hê, verwysende na beide die aardse geboorte en bediening van Jesus, en na die verhoogde Jesus se status. As 'n keuse gemaak moet word, sou laasgenoemde die mees waarskynlike wees, dat dit oor die periode na Jesus se opstanding, en spesifiek oor sy verhewe toestand handel. Die gesiteerde teks word daarom as 'n vervulling van die Davidiese beloftes geïnterpreteer.

Die tweede aangehaalde teks, Jesaja 55:3, deel waarskynlik die agtergrond van 2 Konings (=Sam) 7:15 met die volgende gesiteerde teks, Psalm 15(16):10. Die toevoeging van *δῶσω* maak dit duidelik dat daar onderskei sal moet word tussen 'n gesiteerde teks en 'n sitaat. Lukas se

sitaat begin alreeds hier, maar dit is nog geensins deel van sy gesiteerde teks nie. Dit sou egter ook as 'n implisiete vervanging vir die volgende weglating in die aangehaalde teks (διαθήσομαι) gesien kon word. Die element van God se belofte figureer hier prominent en reflekteer daarom weer die dimensie van profesie.

Die derde gesiteerde teks, Psalm 15(16):10, word as 'n *pars pro toto* aangehaal, terwyl spesifiek die eerste voorkoms hiervan in die tweede Petrusrede in gedagte gehou word. Dit dien waarskynlik as 'n beklemtoning om die onverderfbaarheid van Jesus se liggaam vanuit die Skrifte te bewys en om daarmee saam ook die feit van sy opstanding te substansieer.

Die vierde gesiteerde teks, Habakuk 1:5, is vanuit 'n eskatologiese konteks geneem, maar word hier geïnterpreteer as 'n waarskuwing met 'n sekere dringendheid, in die vorm van 'n profesie wat op die punt van vervulling staan. Ten einde die gesiteerde teks op die huidige situasie te kan toepas, voeg Lukas *ἔργον* by vir duidelikheid, asook die voornaamwoord *ὑμῶν* om die feit te onderstreep dat die inhoud van hierdie profesie bedoel is vir "hulle".

In die vyfde gesiteerde teks, Jesaja 49:6, speel die *κύριος*-motief weer 'n prominente rol. Die teks word as 'n direkte opdrag van die *κύριος* vir hierdie apostels aangebied. Dit verwys waarskynlik na die nou verhewe Jesus, wat tot *κύριος* gemaak is deur God (vgl Hand 2:36). Dit het dus 'n christologiese dimensie. Nogtans reflekteer dit in die huidige konteks ook 'n eskatologiese dimensie deur middel van die sending tot die herstel van Israel - en selfs verder as net hierdie herstel van Israel. Gelyktydig bevat dit ook 'n soteriologiese element. Die normatiewe aard van hierdie gesiteerde profesie kan gesien word in die verskuiwing van die aandagmerker *ἰδοὺ* uit die konteks van die gesiteerde teks tot voor die inleidingsformule.

4.5 Sesde Paulusrede: Die konteks van die enigste gesiteerde teks, Eksodus 22:27, word hier behou. Dit funksioneer as 'n bevel wat hier op die betrokke persoon, Ananias toegepas word. Dit word deur die verandering van 'n meervoud na die enkelvoud *ἄρχοντα*, bereik. Die doel van die gesiteerde teks blyk 'n beklemtoning te wees van Paulus se toegewydheid en gehoorsaamheid aan die wet en staan in 'n ironiese kontras met die Joodse beamptes wat hierdie Joodse wette nie gehoorsaam nie.

4.6 Tiende Paulusrede: Daar is duidelike en genoegsame bewyse om aan te neem dat Lukas hier gebruik gemaak het van die LXX-weergawe vir

sy gesiteerde teks van Jesaja 6:9-10. Dit is steeds in lyn met Lukas se teosentriese benadering, terwyl dit inpas by God se plan van verlossing. Die verskuiwing van elemente binne die LXX-frase *καὶ εἶπον τῷ λαῷ τούτῳ* om in Handeling 1:18 *πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον καὶ εἶπόν* te lees, verteenwoordig waarskynlik 'n Lukaanse stilistiese voorkeur teen die einde van daardie sitate vir die rondskuif van elemente in sy gesiteerde tekste. Dit het ook voorgekom in die eerste Paulusrede met die gesiteerde teks van Habakuk 1:5, waar die frase *ἐγὼ ἐργάζομαι* verander het na *ἐργάζομαι ἐγώ*, asook in die sesde Paulusrede met die gesiteerde teks van Eksodus 22:27, waar die frase *οὐ κακῶς ἐρεῖς* verander het na *οὐκ ἐρεῖς κακῶς*.

Die voornaamwoord *αὐτῶν* is weggelaat ten einde die gesiteerde teks op sy nuwe hoorders te kan toepas¹³. Die gesiteerde teks kan geïnterpreteer word as 'n boodskap by monde van (die "profeet"?) Paulus aan die afstammeling van Israel, terwyl in sy oorspronklike konteks, dit 'n boodskap by monde van die profeet Jesaja aan hierdie hoorders se voorsate was. Die teks self word dus geïnterpreteer as 'n profesie met 'n eskatologiese (binne die verband van Paulus se diskussie aangaande die "koninkryk van God"), en met 'n soteriologiese dimensie (as die Jode nie die boodskap van verlossing wil hê nie, sal dit na nie-Jode geneem word, want "hulle sal luister").

5 ASPEKTE VAN DIE LUKAANSE TEOLOGIE EN INTERPRETASIE VAN DIE LXX-SITATE (HERMENEUTIESE ASPEK)

Die vraag oor hoe hierdie veranderinge in die sitate in die Lukaanse teologie inpas, behoort nou 'n stap verder gevoer te word. Aandag moet nou spesifiek bestee word aan die teologiese aannames wat gefunksioneer het binne Lukas se herinterpretasie van sy gesiteerde materiaal uit sy Skrifte. Met betrekking tot Lukas se gebruik en interpretasie van sy Skrifte binne die raamwerk van sy teologie, het die volgende sake duidelik geword:

- (a) Die aard van die toegepaste tekste is teosentries eerder as christologies. God bly deurgaans die Subjek.
- (b) Die medium waardeur hierdie gesiteerde tekste geïnterpreteer word, is profeties van aard. Petrus en Paulus blyk uiteindelik mondstukke van Jesus te wees. Hulle het gesag, is bekragtig deur die Heilige Gees en kan daarom die Skrifte interpreteer.

(c) Die algemene doelwit met hierdie gesiteerde tekste is heilshistories. Dit het as primêre objekte van verlossing die Jode, maar ook meer en meer die nie-Jode.

(d) Die inhoud van die profesie self word in kerugmatiese vorm aangebied. Dit handel oor spesifieke temas, komende uit 'n reële historiese konteks, wat dan weer verbind word met God se algemene verlossingsplan via die naam van die *κύριος*¹⁴. Lukas se gebruik, verstaan en toepassing van sy Skrifte kan daarom alleen verstaan word binne sy teologie. Dit sou onverantwoord wees om te poog om sodanige Lukaanse teologie alleen te rekonstrueer vanuit die inligting in hierdie ses redes. Die vraag wat nogtans gevra moet word, is waar presies hierdie sitate in Lukas se teologie inpas. Dit was nie die doel van hierdie ondersoek om sodanige Lukaanse teologie te rekonstrueer of om omvattend of reflektief met betrekking tot reeds voorgestelde rekonstruksies van die Lukaanse teologie te handel nie. Aandag is veel eerder geskenk aan sekere aspekte van Lukas se teologie soos dit gereflekteer word in die redes wat onder bespreking gekom het. Dus, hoe pas hierdie verskille in binne die konteks van hierdie redes, met name binne daardie aspekte van die Lukaanse teologie waaraan geraak is, in die relevante redes?

Die studie van die Petrus- en Paulusredes het getoon dat hulle bestaan uit sekere elemente wat bepaalde aspekte van die Lukaanse teologie reflekteer. Hierdie is die mees basiese elemente wat gevind kan word in die ses redes wat onder bespreking gekom het. Vanweë die feit dat die klem nie dieselfde is in al die redes nie (die sendingredes het byvoorbeeld 'n ander aanslag as die Pauliniese verdedigingsredes), kan dit verwag word dat beklemtoning op sekere van hierdie elemente meer prominent sal figureer in een bepaalde rede as in 'n ander rede. Maar hulle ooreenstemmings word duidelik gedeel deur al hierdie betrokke redes. Vir die elemente waarvan sprake is, vergelyk die volgende:

(a) Verband met 'n resente/vorige gebeurtenis: Eerste Petrusrede (Hand 1:16); tweede Petrusrede (2:14-18); derde Petrusrede (3:12,16); eerste Paulusrede (13:15-16); sesde Paulusrede (22:30); tiende Paulusrede (28:16).

(b) 'n Opsomming van vorige gebeurtenisse (sometyds die Jesus-gebeure ingeslote): Eerste Petrusrede (Hand 1:17-20c); tweede Petrusrede (2:22-23,29); derde Petrusrede (3:13-15,17-18,22,24-25); eerste Paulusrede (13:17-25,36); sesde Paulusrede (23:1); tiende Paulusrede (28:17-19).

(c) Jesus-kerugma: Eerste Petrusrede (Hand 1:21-22); tweede Petrusrede (2:22-28,30-36); derde Petrusrede (3:13-15,18,20-22); eerste Paulusrede

(13:23-35,37-39); sesde Paulusrede, (23:6); tiende Paulusrede, (28:20,23b).

(d) Reaksie van die hoorders: Eerste Petrusrede (Hand 1:23-26); tweede Petrusrede (2:37,41-47); derde Petrusrede (4:1vv); eerste Paulusrede (13:42-45,48); sesde Paulusrede (23:2,4,7vv); tiende Paulusrede (28:21-23a,24-25a).

(e) Profesie vir 'n toekomstige en/of appèl vir huidige situasie: Eerste Petrusrede (Hand 1:20d-22); tweede Petrusrede (2:19-21,38-40); derde Petrusrede (3:19-21,23,26); eerste Paulusrede (13:38-41,46-47); sesde Paulusrede (23:3,5); tiende Paulusrede (28:25b-28).

Skrifsitatie is nie gebruik vir of beperk tot een enkele element van die redevoering nie. Die verspreiding van eksplisiete sitate oor die spektrum van hierdie elemente, vertoon soos volg:

Element (a): Verband met 'n resente/vorige gebeurtenis:

* Tweede Petrusrede: Joël 2:28-29 (3:1-2) in Handeling 2:17-18

Element (b): 'n Opsomming van vorige gebeurtenisse:

* Eerste Petrusrede: Psalm 68(69):26 in Handeling 1:20b-c

Element (c) Jesus-kerugma:

* Tweede Petrusrede: Psalm 15(16):8-11 in Handeling 2:25-28

* Tweede Petrusrede: Psalm 109(110):1 in Handeling 2:34

* Derde Petrusrede: Deuteronomium 18:15-20 in Handeling 3:22

* Eerste Paulusrede: Psalm 2:7 in Handeling 13:33

* Eerste Paulusrede: Jesaja 55:3 in Handeling 13:34

* Eerste Paulusrede: Psalm 15(16):10 in Handeling 13:35

Neem kennis daarvan dat sitate wat verbind is met die Jesus-kerugma dus alleen te vinde is in die sendingredes.

Element (d) Reaksie van die hoorders:

Dit is merkwaardig dat die hoorders self nêrens in hierdie redes direk vanuit die Skrifte siteer nie.

Element (e) Profesie vir toekomstige/appèl vir huidige situasie

* Eerste Petrusrede: Psalm 108(109):8 in Handeling 1:20d

* Tweede Petrusrede: Joël 2:30-32 (3:3-5) in Handeling 2:19-21

* Derde Petrusrede: Levitikus 23:29 in Handeling 3:23

- * Derde Petrusrede: Genesis 22:18 in Handeling 3:25
- * Eerste Paulusrede: Habakuk 1:5 in Handeling 13:41
- * Eerste Paulusrede: Jesaja 49:6 in Handeling 13:47
- * Sesde Paulusrede: Eksodus 22:28 in Handeling 23:5
- * Tiende Paulusrede: Jesaja 6:9-10 in Handeling 28:26-27

Dit blyk dat element (c) gesiteerde tekste van die Skrifte reflekteer wat primêr christologies geïnterpreteer is. Hulle is oor die algemeen hanteer as profesieë wat alreeds vervul is in die gebeure soos beskryf in die Jesuskerugma, terwyl dit spesifiek oor die opstanding en die verhoging van Christus handel. Lukas kyk terug in die geskiedenis en interpreteer hierdie tekste op 'n informatiewe wyse ten einde vir sy lesers (via Petrus en Paulus se redes aan hulle hoorders) aan te toon dat hierdie dinge tot uitvoering of vervulling gekom het, asook die wyse waarop dit plaasgevind het.

Element(e) verteenwoordig gesiteerde tekste wat profeties hanteer is. Hulle word hoofsaaklik gebruik as profesieë wat nog nie tot uitvoering gekom het nie, maar wat op die punt van vervulling staan; of die profesieë mag vervul wees, maar is nog steeds oop en van krag met betrekking tot hulle konsekwensies of uitdagings, omdat hulle normatief is vir alle tye (bv Eks 22:28). Sommige van hierdie tekste het ook 'n geïmpliseerde eskatologiese dimensie. Klem word op die normatiewe aard van hierdie tekste gelê. Alhoewel hulle geopenbaar word om deel te wees van God se voorafkennis wat besig is om voor hulle ontvou te word, het almal van hulle die aard van 'n appèl of uitnodiging (bv Ps 108(109):8) wat gerig is tot 'n soteriologiese doelwit en wat implisiet in hulle gewortel is, ten einde in te pas in God se plan van verlossing vir almal, beide Jode en nie-Jode (Gen 22:18; Jes 49:6; Jes 6:9-10). Aandag word geskenk aan die huidige situasie van die hoorders asook aan hulle toekoms (Jl 2:30-31[3:3-4]) en hulle word deurgaans daaraan herinner en vermaan wat die konsekwensies van verwerping van hierdie geleentheid tot gevolg kan hê (Lev 23:29; Hab 1:5; Jes 6:9-10) indien hulle nie verlos sou word deur die aanroeping van die naam van die κύριος nie (Jl 2:32[3:5]).

Die gemeenskaplike punt van beide situasies blyk hulle profetiese neiging te wees. Eerstens in die vergange era wat gerig is op die eerste koms van die messias as Verlosser van hierdie Jode, maar ook in die huidige era wat gerig is op die verlossing vir almal, insluitende die nie-Jode - 'n punt wat die oorkoepelende heilshistoriese perspektief wat Lukas in gedagte sou gehad het, ondersteun. Dit word ook weer bevestig, op sy beurt, deur die voorkoms van element (a) wat wys na 'n resente gebeure in die huidige situasie; element (b) wat wys na vorige gebeure verder terug in

die verlede; en element (e) wat wys na 'n toekomstige situasie. Die Skrifte word verbind met elemente (a) en (b) ten einde te bewys dat God lank gelede reeds geweet het wat sou gebeur met betrekking tot Jesus van Nasaret, soos uitgespel word in die Jesus-kerugma, waartoe ook element (c) getuig. Maar die Skrifte word ook gebruik ten einde te bewys, of eerder om te openbaar, wat God in gedagte het vir die toekoms, soos duidelik word uit element (e).

NOTAS:

- 1 Hierdie artikel is 'n samevatting van die navorsingsresultate wat bereik is in die outeur se doktorsale proefskrif: *Septuagint quotations in the context of the Petrine and Pauline speeches of the Acta Apostolorum*. Prof Cilliers Breytenbach, buitengewone professor in die departement Nuwe Testament, Fakulteit Teologie (Afd B), Universiteit van Pretoria, was die promotor. Die proefskrif word in 1995 gepubliseer in die reeks *Contributions to Biblical exegesis and theology*, Kok Pharos in Kampen. Finansiële ondersteuning deur die SWO om gespesialiseerde navorsing in die buiteland te onderneem, word hiermee erken. Menings in hierdie studie uitgespreek, of gevolgtrekkings waartoe geraak is, is dié van die outeur en moet nie aan die SWO toegeskryf word nie.
- 2 Vergelyk ook R Hanhart, "Die Bedeutung der Septuaginta in neutestamentlicher Zeit", *ZThK* 81 (1984), 395-416.
- 3 Vergelyk M Rese, "Was wird zitiert?" (*Alttestamentliche Motive in der Christologie des Lukas*, Gütersloh 1969, 35).
- 4 M Rese, "Wie wird zitiert?" Dit handel oor die "Form des Zitats", (a w, 35).
- 5 So ook as belangrik geag deur M Rese, wat die vraag vra: "Warum wird zitiert?" Die saak handel dus oor die "Bedeutung des Zitats" (a w, 35).
- 6 Die redevoeringe is "Sondergut Lukas". Vergelyk ook die werk van M Dibelius, "Aufsätze zur Apostelgeschichte", in: H Greeven (Hrsg), Göttingen 1968, 157.
- 7 Dit ontken nie die mees populêre onderskeid tussen die gewone redes en die sendingtoesprake nie. "Die Gemeinsamkeiten zeigen sich vor allem im Zweck des Einfügens von Reden in größere Erzählzusammenhänge, in der Technik der Mimesis literarischer Vorbilder (in der App: LXX-Mimesis) und im Stilmittel der Archaisierung" (A Weiser, *Die Apostelgeschichte*, Kapitel 1-12, Gütersloh 1981, 99). Ook E Plümacher, *Lukas als hellenistische Schriftsteller*, Göttingen 1972, 32-79.

- 8 Kyk H Braun, *Qumran und das Neue Testament*, Vol I, Tübingen 1966, 317.
- 9 Vergelyk dit met die proloog van Lukas se evangelie waar dit duidelik gestel word dat hy dit neerskryf nadat hy “noukeurig ondersoek ingestel het” (Luk 1:1-4).
- 10 Vergelyk hier die tabelle in “Appendix A” van die betrokke proefskrif, Steyn, a w, 233-236.
- 11 Vergelyk hierdie vlakke met D E Aune (*Prophecy in early Christianity and the ancient Mediterranean world*, Grand Rapids 1983, 339) se identifisering van drie essensiële kenmerke van “charismatic exegesis”, wat “a characteristic feature of Jewish prophetism in the Hellenistic and Roman periods” blyk te gewees het, maar ook gevind was in die vroeë Christendom se Skrifinterpretasie: “it is commentary” (vlak 1?), “it is eschatological” (vlak 2?) “and it is inspired” (beide vlakke?).
- 12 In ’n studie wat onderneem is aangaande LXX-invloed op die taal en styl van Lukas se evangelie, is dit bevind dat die “Sondergut Lukas”-materiaal veel nader was aan die lesings van die LXX as dié van ander materiaal (kyk G J Steyn, *LXX-invloed op die taal en styl van die Lukas-evangelie*, MA-verhandeling, Universiteit van Pretoria 1987, 136). Bevestig die feit dat die voorkoms van hierdie gesiteerde teks in Handeling slegs herlei kan word na Lukas self, hierdie bevinding?
- 13 Vergelyk egter ook die soortgelyke lesing in Matteus. Dit was òf die onafhanklike gevolg van beide outeurs, òf beide het gebruik gemaak van ’n soortgelyke Textvorlage.
- 14 Vergelyk byvoorbeeld: (a) *περὶ Ἰούδα*, Handeling 1:16; (b) *περὶ ἀναστάσεως*, Handeling 2:31; ensovoorts.